

Ett oändligt antal ord?

Språket må vara outtömligt, men det har sina gränser, skriver Jan Anward.

När jag förhör mina barn på svensk grammatik räkar jag ofta i bryderi. Ska jag tala om för dem hur det egentligen är eller ska jag hjälpa dem att klara skrivningen? Det som lärs ut i den svenska skolan om svensk grammatik är ibland föga bättre än en samling vandringssånger, som bara en specialist kan koppla tillbaka till meningsfulla påståenden om svenskan.

Lingvistik

Men även en ärrad veteran som jag hajade till när jag för ett tag sedan slog upp *Uppdrag Svenska 3* (av Arkhammar, Norberg, Stanger Eriksson och Sundell, Almqvist & Wiksell 1990) på sidan 292 och läste: "Substantiv, adjektiv, verb kallas också *öppna ordklasser*. De innehåller ett oändligt stort antal ord, och de blir hela tiden ännu större genom att vi lånar in nya ord för nya begrepp, nya saker från andra språk och dessutom bildar nya ord av gamla genom sammansättningar och avledningar."

Den europeiska mystiken

En promenad genom Bryssel skingrar dimman kring arbetslösheten, skriver Janerik Larsson.

Ibland läser man om hur vår förre finansminister och AMS-generaldirektör Allan Larsson sitter i EU-kommissionen i Bryssel och lägger sin panna i djupa veck. Runt honom sitter hans tjänstemän och lägger sina pannor i minst lika djupa veck.

Alla dessa herrar – och kanske även damer – grubblar över hur man ska lösa Europas arbetslöshetsproblem. Eftersom de uppbar en (säkert välförtjänt) ersättning för sina tankemödrar är det inte underligt att de inte upptäcker vad som omedelbart slår en besökare i EUs huvudstad.

Förbommade butiker

Om man efter en dag med byråkrats länglunch och möten på allehanda kontor tar sig en långpromenad i centrala Bryssel så blir problemet snabbt uppenbart. Bryssels alla trashankar – de är fler än i Stockholm – skulle inte behövt bli eller förbli trashankar om det inte vore för de nationella butiksstängningslagar som finns i många av EUs medlemsländer. Exempelvis i Belgien.

Allting är stängt. Restaurangerna har i en del fall öppet kvällstid, vilket man som besökare uppskattar. Men allt annat är stängt. Om man exempelvis går till Bryssels centralstation för att köpa sin svenska dagstidning efter 18 så är det stängt i tid-

En oändlig mängd som hela tiden blir större? Vad innebär det? Bland annat att en fullständig svensk ordbok skulle vara oändligt tjock, innehålla ett oändligt antal sidor, precis som den bibel som Jorge Luis Borges skriver om i sin novell *Sandens bok*. I en sådan bok kan man aldrig åter hitta ett ord som man en gång har lyckats slå upp. Dessutom skulle denna oändligt tjocka bok hela tiden behöva utökas!

Vem sa att grammatik inte är fantasieggande?

Det potentiella ordförrådet

Arkhammar och de andra har egentligen inte fel. Men de har kortslutit en vital distinktion och gjort resonemanget obegripligt. Distinktionen är den mellan det aktuella ordförrådet i ett språk och det potentiella ordförrådet i samma språk. Det aktuella ordförrådet i ett språk är alla de ord i språket som någon någonsin har använt. Det potentiella ordförrådet är det aktuella ordförrådet plus alla ord som skulle kunna användas i språket.

Det aktuella ordförrådet i svenskan är förstas ord. Antalet olika ord som någon yttrar eller skrivit på svenska under tidernas lopp är självklart stort, men ändligt, eftersom en människa bara kan yttra ett ändligt antal ord

under sin livstid och det bara funnits ett ändligt antal svensktalande. Därför klarar vi oss med ordböcker av ändlig längd.

Det aktuella ordförrådet kan också bli större. Det blir det, om vi lägger ihop alla ord som någonsin funnits i svenskan, eller om vi ser på hur en individs aktuella ordförråd – alla de ord i språket som den individen har använt – utvecklas under loppet av hennes levnad (före senliten). Däremot är det inte självklart att en vuxen persons aktuella ordförråd är större nuförtiden än för hundra år sedan, i genomsnitt. Ett stort antal nya ord har kommit i bruk sedan dess, det är sant, men ganska många har också fallit ur bruk.

Det finns inget ord enhetlighetligt. Ätlig kan byggas ut till ätlighet, men inte till ätlighet eller ätlighetlighet.

Oändligheten dyker upp när vi ser på det potentiella ordförrådet i svenskan. Det är fullt möjligt att säga att det finns ett oändligt antal potentiella ord. Men då måste vi veta vad det är vi säger.

En stor och öppen ordklass som substantiv består grovt sett av tre slags ord: enkla ord som *kvinn*, *mod* och *sajt*, avledda ord som *o-ro*, *mål-ning* och *släkt-skap*, och sammansatta ord som *köttbulle* och *informationsteknologi*.

Ändligt antal substantiv

De enkla substantiven i svenskan är många, men antalet är ändligt. De blir fler genom lån från andra språk, men sällan genom att helt nya ord, som Pippi Långstrumps *spunk*, myntas. Oändligheten kommer dock inte från låorden. Visserligen kan inte oändligt antal nya begrepp och saker vänta på sina svenska ord, men det finns inte ett oändligt antal ord som väntar på att lånas in i svenskan. För att ett ord ska kunna lånas in måste det tillhöra det aktuella ordförrådet i något annat språk och det sammanlagda antalet aktuella ord i alla världens språk är visserligen stort – uppemot en halv miljard om vi räknar med 6-8 000 språk och 50 000 ord i varje språk – men ändligt.

Oändligheten följer i stället av rekursiva grammatiska regler – regler som kan ta sin egen *output* som *input*. Följande är ett enkelt exempel:

- Det *regn*ar är en sats
- Det *blå*ser är en sats
- Vå sats^{er} samordnade med och är en sats

Här är *C* den rekursiva regeln som säger att *det regnar* och *det blåser* är en sats. Men den säger också att den satsen i sin tur kan samordnas med en annan sats: *det regnar och det blåser* och *det regnar, det regnar och det blåser* och *det regnar och det blåser*, till exempel – och att vilken samordnad sats som helst kan själv kan utgöra ett led i en ännu längre samordnad sats. Om vi inte postulerar någon god-

*Wjw - * Sap. nfa. * dt jag i andanv jimmelen, och en jögge grad af prophetift r fatt, war till iten * och rundt r et, till utfeende keraste ädelstenen, trost mimelsutan di an farde*

Språkets variationer. Uppenbarelseboken 4:1-3 i en översättning av domprost H M Melin, 1877.

tycklig gräns för hur långa satsen får vara, så får vi en oändlig mängd av satsen.

När det gäller ord, är det reglerna för avledning och sammansättning som kan vara rekursiva.

I svenskan är inte reglerna för avledning – hur man bildar nya ord med hjälp av förleder och ändelser – rekursiva. Ibland kan det se ut som om vi har någon slags rekursivitet i avledningen. Vi kan till exempel av en bilda *enhet* genom tillägget *-het*. *Av enhet* kan vi sedan bilda *enhetlig* och *av enhetlig* kan vi så bilda *enhetlighet*, genom tillägget *-het* en gång till. Avledningsregler är:

- Av ett ord som slutar på *-het* kan det bildas ett adjektiv med hjälp av ändelsen *-lig*.
- Av ett adjektiv som slutar på *-lig* kan det bildas ett substantiv med hjälp av ändelsen *-het*.

Detta utgör inget rekursivt regelsystem. *Output* av *B* kan aldrig utgöra *input* till *A*. Det finns inget ord *enhetlighetligt*. Ätlig kan byggas ut till *ätlighet*, men inte till *ätlighetligt* eller *ätlighetlighet*.

Rekursiv grönländska

Inget hindrar dock ett språk från att ha rekursiv avledning. Inuit (grönländska eskimåiska) har avledningsregler som bildar ett klart rekursivt regelsystem. I svenskan är det sammansättningarna som inför oändlighet.

Följande två regler räcker för att ge en aning om möjligheterna:

- Kok, bok, hylla* är ord
- Ett ord sammansatt med annat ord är ett ord

Det är bara att fylla på med enkla ord i *A* och sedan börja göra sammansatta ord med först enkla och sedan sammansatta ord som beståndsdelar:

Kokbok kokbokshylla kokbokshyllestöd kokbokshyllestödskruv kokbokshyllestödsstallverkning kokbokshyllestödsstallverkningstillsättningsort

Och så vidare. Så länge vi inte bestämmer att sammansättningar bara får ha en viss längd, så får vi en oändlig mängd potentiella sammansatta ord i svenskan. Vissa av dem är av en längd som gör att vi måste vänta salighetens för att kunna använda dem, men det är ovidkommande i sammanhanget.

Antalet potentiella sammansättningar av bara enkla ord är också det imponerande stort. Av 10 000 substantiv går det att göra 100 miljoner sammansatta substantiv. Om vi antar att vi kan haspla ur oss en sammansättning i sekunden, vilket är snabbt, och räknar med åtta timmars arbetsdag, så skulle det ta uppemot tio år att läsa upp dem. Och de flesta av dem är, som Johan Althoff säger, osagda och väntar bara på kreativa språkbrukare. Eller också är de obetydligt begagnade, men har kvar sin fulla lyster. Varför använder ingen *pastillhäck*, *biröst* eller *svinnmat*?

Och varför måste högstadieläver nöja sig med obegripliga halvansningar om sitt eget språk? Varför utlyser inte Skolverket en tävling för att få fram vettiga läromedel i svensk grammatik för grundskolan och gymnasiet? Grammatik är spännande, när den görs på riktigt.

JAN ANWARD

* *Pastillhäck, biröst* och *svinnmat* kommer från 60-talets konkreta poesi, närmare bestämt från Bengt-Emil Johnson, Jari Hammarberg-Akesson och Öyvind Fahlström. En gammal men utmärkt bok om svensk ordbildning är Ulf Telemans *Om svenska ord* från 1970. Johan Althoff skriver engagerat om svenskan uttömmliga ordföränd i *Det mesta är osagt* (Alfabet 1996). Se också min recension av Althoff på denna sida (29/1 1998).